

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДИТИНИ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Лещенко О. Г.

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти

Запорізький національний університет

вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0002-7190-2656

leon22a@ukr.net

Ключові слова:

соціально-педагогічний супровід, дитина з інвалідністю, інклюзія, інклюзивне навчання, інклюзивна культура.

У статті проаналізовано зміст соціально-педагогічного супроводу дитини з інвалідністю в інклюзивному закладі освіти, а також роль соціального педагога в супроводі дітей з інвалідністю та їхніх батьків.

Автор статті розкриває актуальність теми, наголошуючи на особливому значенні в суспільстві цінностей гуманізму, рівності, толерантності, дотримання прав людини, недискримінації щодо осіб з інвалідністю, особливо у сфері освіти дітей з особливими потребами. У статті представлено визначення двох понять «дитина з особливими освітніми потребами» та «дитина з інвалідністю», розкрито основні міжнародні та державні нормативно-правові документи щодо реалізації права на освіту дітей з особливими потребами, включення їх у суспільство; розглянуто поняття «інклюзивне навчання» та «соціальний супровід».

У статті зазначено, що важливою умовою, необхідною для навчання дитини з інвалідністю, є готовність найближчого оточення до взаємодії з особливими дітьми, що передбачає створення безбар'єрного середовища закладу освіти. Це сприятиме тому, що кожен учасник інклюзивного процесу зможе реалізовувати свої освітні, дозвілєві та інші права, не зазнаючи дискримінації з боку оточення, а також розвинути власну інклюзивну культуру.

Автор розкриває зміст діяльності соціального педагога в команді психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти. До основних напрямів діяльності соціального педагога зараховують такі: соціально-педагогічний патронаж дитини з інвалідністю та її батьків; виявлення соціальних проблем задля негайного вирішення та надання допомоги; вивчення соціальних умов розвитку дитини з інвалідністю; соціалізація дитини, адаптація її в новому колективі; залучення дитини з інвалідністю до участі в гуртках з урахуванням її можливостей; надання рекомендацій щодо шляхів ефективної інтеграції дитини з інвалідністю в колектив однолітків, формування позитивного мікроклімату в колективі, подолання міжособистісних конфліктів; захист прав дитини з інвалідністю.

Визначено, що соціально-педагогічний супровід дитини з інвалідністю передбачає організацію позанавчальної діяльності, дозвілля, індивідуальної роботи зі стимулювання їхнього розвитку, залучення батьків до соціально-педагогічної підтримки своїх дітей з інвалідністю, створення безбар'єрного середовища для всіх учасників інклюзивного навчання (дітей з інвалідністю, нормотипових дітей, вчителів, батьків різних дітей).

SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF A CHILD WITH DISABILITY IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL SCHOOL

Leshchenko O. G.

PhD in Pedagogy,

Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Special Education

Zaporizhzhia National University

Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine

orcid.org/0000-0002-7190-2656

leon22a@ukr.net

Key words:

social and pedagogical support, child with a disability, inclusion, inclusive education, inclusive culture.

The article analyzes the content of socio-pedagogical support of a child with disabilities in an inclusive educational school, and also the role of a social pedagogue in accompanying children with disabilities and their parents in general secondary education. The article reveals the main international and state legal documents, which guarantee the realization of the right to education of children with special needs, their inclusion in society. The author focuses on the condition for educating children with special educational needs in general secondary school: the creation of a barrier-free environment of the educational institution, thanks to which each participant of the inclusive process will be able to exercise their educational, leisure and other rights without discrimination by the environment. The author reveals the content of the work of a social pedagogue in the team of psychological and pedagogical support of a child with special educational needs that include socio-pedagogical patronage of a child with disabilities and his parents; study of social conditions of development of a child with a disability; socialization of the child, his/her adaptation in the new team; involvement of a child with a disability to participate in clubs, sections, taking into account its capabilities; providing ways to effectively integrate a child with a disability into the team of peers, the formation of a positive microclimate in the children's team, overcoming personal, interpersonal conflicts; protection of the rights of a child with a disability and support his/her interests in the relevant bodies and services. The author concludes that the socio-pedagogical support of a child with disabilities in an inclusive educational institution involves the organization of extracurricular activities, leisure, individual work to stimulate their individual correctional development, involving parents in socio-pedagogical support of their children with disabilities, creating barrier-free environments for all participants in inclusive education.

Постановка проблеми. У сучасну епоху трансформації українського суспільства значної актуальності набувають питання гуманізму, рівності, толерантності, дотримання прав людини, недискримінації тощо. Особливо це стосується категорії людей з інвалідністю, ставлення до яких у соціумі поступово змінюється. Нині ми спостерігаємо тенденцію до зміни стереотипів суспільства щодо поділу на «повноцінних» чи «неповноцінних» членів. Це відображено у спробах зробити суспільство різноманітним, в якому всі верстви населення будуть мати рівні можливості реалізувати свої права.

Яскравим прикладом інтеграції людей з інвалідністю в суспільство стало впровадження

інклюзивної освіти в Україні. З 2001 року за Наказом Міністерства освіти і науки № 586 в Україні було проведено науково-педагогічний експеримент «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», учасниками якого стали 27 закладів освіти України, в яких навчались діти з особливими потребами [11]. Для забезпечення супроводу процесу включення особливих дітей у навчання в закладах загальної середньої освіти провідними фахівцями команди спеціалістів, з якими проводили підготовку до роботи з такими дітьми, стали соціальні педагоги та реабілітологи.

Через двадцять років ми спостерігаємо в українському суспільстві розвиток інклюзії, збільшення інклюзивних освітніх закладів та дітей з особливими освітніми потребами в загальних школах. За даними Міністерства освіти та науки України, кількість закладів загальної середньої освіти, що організували інклюзивне навчання у 2019/2020 навчальному році, становила 35% від загальної, тобто було створено 13 782 інклюзивні класи. Кількість учнів з особливими освітніми потребами, що навчається в інклюзивних класах на 1 січня 2020 року, становила 19 345. Такий стан справ підтверджує важливість інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами та необхідність у фахівцях, соціальних педагогах, що здійснюватимуть супровід цього навчання.

Мета статті – розкрити сутність та зміст соціально-педагогічного супроводу дитини з інвалідністю в інклюзивному закладі освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інклюзивного навчання, соціалізації дітей з особливими потребами досліджували В. Бондар, І. Дмитрієва, А. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко, О. Таранченко, І. Татьянчикова та ін. Питання інклюзивної освіти вивчали вчені Т. Лорман, Дж. Дешлер, А. Колупаєва, Д. Харві. Тема соціального супроводу у сфері соціальної педагогіки, соціальної роботи розкривається в дослідженнях І. Звереві, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко, І. Трубавіної та ін. Питання супроводу інклюзивного навчання вивчали Т. Бут, С. Гайдукевич, Н. Дятленко, М. Ейнскоу, О. Мартинчук, Ю. Найда, Н. Софій та ін.

Вклад основного матеріалу. Для кращого розуміння процесу соціально-педагогічного супроводу дитини з інвалідністю нам важливо розкрити поняття «дитина з особливими освітніми потребами» та «дитина з інвалідністю». За Законом України «Про освіту», особа з особливими освітніми потребами визначається як «особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» [7]. У Законі України «Про охорону дитинства» поняття «дитина з інвалідністю» визначається як «дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту» [9]. У нашому дослідженні ми розглядаємо супровід саме дітей з інвалідністю, до яких належать діти з такими порушеннями розвитку: глухота, сліпота, порушення опорно-рухового апарату (ДЦП), синдром Дауна, розлади аутистичного спектру, психічні розлади.

Право залучення до інклюзивного навчання дітей з інвалідністю зазначено в державних правових документах. Так, у ст. 21 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» підкреслюється, що держава гарантує дітям з інвалідністю реалізацію права на отримання освіти (дошкільної, загальної середньої, позашкільної), професійної підготовки в закладах загальної або спеціальної освіти [8]. При цьому наголошується на змозі дітей з інвалідністю долучатись до альтернативних форм навчання, мається на увазі інклюзивне навчання. За Законом України «Про освіту», одним з основних принципів освіти в Україні є доступність для осіб з особливими освітніми потребами освітніх послуг, зокрема інклюзивного навчання, за місцем проживання [7]. Зазначені документи наголошують на важливості включення особливої дитини в суспільство з метою забезпечення її соціокультурного та духовного розвитку через реалізацію її прав. Фактично, ми говоримо про соціалізацію дитини з інвалідністю, яка передбачає для цього створення сприятливих умов у процесі навчання в закладі загальної середньої освіти. Фахівцями, які допомагають вирішити проблеми соціалізації особистості, є соціальні педагоги.

Варто звернутися до сутності поняття «інклюзивне навчання». За визначенням ЮНЕСКО, інклюзивне навчання – «процес звернення та відповіді на різноманітні потреби учнів через забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті громади, та зменшення виключення в освіті та навчальному процесі» [10, с. 10]. Цей термін вказує на те, що важливим акцентом у реалізації навчання дітей з інвалідністю є урахування їхніх потреб та створення умов для реалізації їхнього права на освіту. За Законом України «Про освіту», інклюзивне навчання розуміється як «система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників» [7].

Важливість проведення соціально-педагогічного супроводу дитини з інвалідністю в інклюзивному закладі освіти зумовлена ускладненнями, з якими така дитина стикається під час інклюзивного навчання. Вчені С. Гайдукевич, Т. Бут та М. Ейнскоу виділили бар'єри, що виникають у дитини з інвалідністю (фізичні – будівлі та облаштування фізичного середовища; організація, культура, політика школи; комунікативні – стосунки серед дітей і дорослих та між ними; підходи до навчання та викладання [1, с. 41]), а також психологічні причини, що ускладнюють спільне навчання та виховання нормотипових дітей та дітей з інвалідністю (неадекватні установки,

мотиви, спосіб та характер взаємодії, низький рівень включення у соціально-рольову поведінку, несприятливий соціальний статус) [2, с. 44].

Вчені А. Чупанов, Е. Абдулатіпова і Е. Рамазанова зазначили, що суттєвою проблемою інклюзивного навчання є відсутність інклюзивної культури серед навколишнього оточення в суспільстві: відсутність знань про спілкування та взаємодію з дітьми з інвалідністю у батьків дітей із нормотиповим розвитком, вчителів, які в педагогічній діяльності не мали досвіду роботи з дітьми з інвалідністю; батьки здорових дітей прагнуть обмежити їхню взаємодію з дітьми з інвалідністю в освітній, культурній, дозвіллевій, соціальній сферах життя. Зазначені причини потребують створення додаткових умов для соціальної адаптації особливої дитини в шкільному середовищі інклюзивного закладу освіти.

З метою створення комфортного освітнього середовища, попередження проблеми взаємодії нормотипових дітей та дітей з інвалідністю нам важливо зрозуміти сутність соціально-педагогічного супроводу особливої дитини в процесі інклюзивного навчання. Аналіз літератури дав нам змогу констатувати, що соціальний супровід розглядається як необхідна та ефективна соціальна технологія роботи із сім'ями, що опинились у складних життєвих обставинах (неповні сім'ї, конфліктні, сім'ї, що виховують дитину з особливими потребами тощо). У наукових дослідженнях ми зустрічаємо кілька визначень цього поняття: соціальний супровід як комплексна соціальна послуга, спрямована на подолання складних життєвих обставин особистості (Ж. Петрочко, З. Кияниця) [12, с. 173], як вид соціально-педагогічної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного терміну надання конкретній особі (сім'ї) комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним працівником, а також у разі потреби спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, лікарями тощо) з різних установ та організацій [13, с. 142]. У представлених визначеннях соціального супроводу акцентовано на наданні соціальних послуг особистості або сім'ї, що опинились у складних життєвих обставинах. Проте нас цікавить супровід в умовах інклюзивного навчання. У Законі України «Про освіту» поняття «психолого-педагогічний супровід» тлумачиться як комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачених індивідуальною програмою розвитку [7]. Варто зазначити, що в Законі України «Про соціальні послуги» серед різних видів послуг виділено послугу соціального супроводу

та окремо послугу супроводу під час інклюзивного навчання.

Спираючись на представленні визначення, ми розуміємо, що супровід – це підтримка або послуги особистості (сім'ї) щодо вирішення соціальних проблем. Для визначення соціально-педагогічної специфіки супроводу дітей з інвалідністю в інклюзивному освітньому закладі ми звернулись до поняття «соціально-педагогічна діяльність» – це «різновид професійної діяльності, спрямований на надання допомоги дитині в процесі її соціалізації, освоєння нею соціокультурного досвіду і на створення умов для її самореалізації в суспільстві» [3, с. 7]. Тобто соціально-педагогічний супровід дитини з інвалідністю в інклюзивному освітньому закладі, на нашу думку, визначається як підтримка особистості, спрямована на надання допомоги дитині в процесі її соціалізації, освоєння нею соціокультурного досвіду і на створення умов для її самореалізації в суспільстві.

Державою було прийнято низку нормативних документів, що регулюють супровід дитини з інвалідністю в інклюзивному закладі освіти. Так, Положення про психологічну службу в системі освіти України визначає обов'язки соціального педагога в закладі освіти, серед яких, крім профілактики негативних явищ (тютюнопаління, наркоманії, булінгу тощо), фахівець вивчає та аналізує соціальні умови розвитку учасників освітнього процесу та здійснює соціально-педагогічний супровід осіб, груп, що потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах (до яких належать й діти з інвалідністю) [5]. Варто наголосити, що однією з функцій психологічної служби закладу освіти є соціально-захисна, яка передбачає реалізацію «соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, які опинилися в складних життєвих обставинах, у кризових ситуаціях (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), захисту конституційних прав, законних інтересів здобувачів освіти» [5].

У Примірному положенні про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти розкрито сутність та зміст реалізації психолого-педагогічного супроводу, суб'єктів його впровадження та організації надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дитині з особливими освітніми потребами [6]. У зазначеному документі розкрито функціональні обов'язки різних фахівців команди психолого-педагогічного супроводу дитини з інвалідністю. Для нашого дослідження нам важливо акцентувати саме на змісті діяльності соціального педагога як члена команди психо-

лого-педагогічного супроводу дитини з інвалідністю в інклюзивному навчанні.

До основних напрямів діяльності соціального педагога в Україні, згідно з положенням про психолого-педагогічний супровід, зараховують такі: «соціально-педагогічний патронаж дитини з особливими освітніми потребами та її батьків; виявлення соціальних проблем, які потребують негайного вирішення, у разі потреби, направлення до відповідних фахівців із метою надання допомоги; вивчення соціальних умов розвитку дитини з особливими освітніми потребами; соціалізація особливої дитини, адаптація її у новому колективі; інформування дитини з особливими освітніми потребами та її батьків про мережу закладів позашкільної освіти, залучення дитини до участі в гуртках, секціях з урахуванням її можливостей; надання рекомендацій учасникам освітнього процесу щодо шляхів ефективної інтеграції дитини з особливими освітніми потребами в колектив однолітків, формування позитивного мікроклімату в дитячому колективі, подолання особистісних, міжособистісних конфліктів; захист прав дитини з особливими освітніми потребами, за відповідним дорученням представлення її інтересів у відповідних органах та службах [6, с. 24].

Враховуючи зазначені документи, а також визначення соціально-педагогічного супроводу, його змісту, ми можемо виділити основні напрями в супроводі соціальним педагогом дитини з інвалідністю у школі: 1) допомога у процесі соціалізації, що передбачає сприяння соціальної адаптації особливої дитини до навчання в інклюзивному закладі освіти. Цей напрям включає пристосування до організації навчання, ознайомлення дитини з усіма учасниками освітнього процесу, залучення батьків для підтримки дитини під час адаптації; 2) засвоєння соціокультурного досвіду як особливою дитиною, так і звичайною, що передбачає формування у всіх учнів закладу, вчителів, батьків інклюзивних цінностей, культури спілкування та взаємодії тощо. Так, вчені Т. Бут та М. Ейнскоу, що досліджували інклюзивні цінності в життєдіяльності школи, виділили такий перелік: «рівність, права, участь, спільнота, повага до

різноманітності, сталий розвиток, ненасильство, довіра, співчуття, чесність, мужність, радість, любов, надія/оптимізм і краса» [1, с. 21]. З огляду на це, супровід дітей з інвалідністю та дітей нормотипових передбачає заходи з попередження конфліктів, булінгу, дискримінації, формування толерантного ставлення одне до одного, захист прав дитини з інвалідністю тощо; 3) створення умов для самореалізації дитини з інвалідністю в суспільстві передбачає залучення її до закладів позашкільної освіти, змістовного дозвілля, сприяння профорієнтації, розвитку трудових навичок, створення ситуації успіху в різних видах діяльності тощо; 4) взаємодія з батьками особливої дитини, вчителями, іншими фахівцями щодо створення умов для задоволення потреб дитини в інклюзивному освітньому закладі.

Варто зазначити, що соціальний педагог, реалізуючи супровід, забезпечує створення комфортного освітнього середовища, яке сприяє ефективній соціалізації дитини з інвалідністю в інклюзивному закладі освіти. Дослідниця С. Гайдукевич, вивчаючи питання інтегрованого навчання, розглядала його організацію крізь призму середовищного підходу, що дає змогу використовувати середовище як умову для передачі соціокультурного досвіду та стимулювати розвиток особистості з інвалідністю [2].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, соціально-педагогічний супровід дитини з інвалідністю в інклюзивному закладі освіти передбачає створення комфортного середовища з метою адаптації особливої дитини до навчання та взаємодії, організації позанавчальної діяльності, дозвілля, індивідуальної роботи зі стимулювання її індивідуально-корекційного розвитку, залучення батьків до соціально-педагогічної підтримки своїх дітей з інвалідністю, створення безбар'єрного середовища для всіх учасників інклюзивного навчання (дітей з інвалідністю, нормотипових дітей, вчителів, батьків різних дітей). Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні формування соціальними педагогами інклюзивної культури серед дітей та молоді, вчителів, батьків в інклюзивних закладах освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Индекс инклюзии: развитие обучения та участия в жизнедеятельности школ : пособие / Т. Бут; пер. з англ. Київ : ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. 190 с.
2. Организация образовательной среды для детей с особенностями психофизического развития в условиях интегрированного обучения: учебно-метод. пособие / под общ. ред. С.Е. Гайдукевич, В.В. Чечета. Минск : БГПУ, 2005. 98 с.
3. Паскаль О.В. Технологии социально-педагогической деятельности : навчальний посібник. Харків : Бурун Книга, 2011. 288 с.
4. Працюємо разом: дитина з особливими потребами в школі. Довідник для батьків. Досвід Канади : посібник. Київ : Паливода А.В., 2012. 50 с.

5. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України : Наказ Міністерства освіти та науки України від 22.05.2018 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> (дата звернення 20.04. 2020).
6. Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти : Наказ Міністерства освіти та науки України № 609 від 08.06.2018 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/61107/ (дата звернення 21.03.2020).
7. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> дата звернення 25.04.2020).
8. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення 25.03.2020).
9. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення 29.03.2020).
10. Розвиток політики інклюзивних шкіл. Інтегроване планування послуг, їх надання та фінансування в Канаді : посібник / Дж. Блейз, Е. Чорнобой, Ш. Крокер, Е. Страт, О. Красюкова та ін. Київ : Паливода А.В., 2012. 46 с.
11. Сварник М. Інклюзивна освіта в Україні : попередній аналіз ситуації. *Інклюзивна освіта*. Збірник матеріалів проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні». Київ, 2013. 14 с. URL: <http://www.ussf.kiev.ua/ieeditions/31/1/>.
12. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посібник у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З.П. Кияниця, Ж.В. Петрочко. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
13. Технології соціально-педагогічної діяльності : навчальний посібник для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка» / За заг. ред. Н.В. Заверико. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. 287 с.

References

1. But, T., & Einskou, M. (2015) Indeks inkluzii: rozvytok navchannia ta uchasti v zhyttiedialnosti shkil [Index of inclusion: the development of learning and participation in school life: a manual]. Kyiv: Pleiades Publishing House LLC. 190 p.
2. Gajdukevich, S.E., & Checheta, V.V. (Eds.) (2005) Organizacija obrazovatel'noj sredy dlja detej s osobennostjami psihofizicheskogo razvitija v uslovijah integririvannogo obuchenija [The organization of the educational environment for children with features of psychophysical development in the conditions of integrated training]. Minsk: BGPU. 98 p.
3. Paskal, O.V. (2011) Tekhnologii sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Technologies of social and pedagogical activity]. Kharkiv: Burun Book. 288 p.
4. Pratsiuemo razom: dytna z osoblyvymy potrebamy v shkoli. Dovidnyk dlia batkiv. Dosvid Kanady (2012) [We work together: a child with special needs at school. Handbook for parents. Canadian experience: a guide]. Kyiv: Palivoda A.V. 50 p.
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro psykholohichnu sluzhbu u systemi osvity Ukrainy: Nakaz Ministerstva osvity ta nauky Ukrainy [Order of the Ministry of education and science of Ukraine on approval of the Regulations on psychological service in the education system of Ukraine] № 509. (2018, May 22). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>.
6. Pro zatverdzhennia Prymirnoho polozhennia pro komandu psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v zakladi zahalnoi serednoi ta doshkilnoi osvity: nakaz Ministerstva osvity ta nauky Ukrainy [Order of the Ministry of education and science of Ukraine on approval of the model regulations on the team of psychological and pedagogical support of a child with special educational needs in a general secondary and preschool education institution] № 609. (2018, June 8). URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/61107/.
7. Pro osvitu : Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on education] № 2145-VIII. (2017, September 5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
8. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini : Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine] № 875-XII. (1991, March 21). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
9. Pro okhoronu dytnstva : Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on child protection] № 2402-III. (2001, April 26). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
10. Bleiz, Dzh., Chornoboi, E., Kroker, Sh., Strat, E., Krasiukova, O. ta in. (2012) Rozvytok polityky inkluzyvnykh shkil. Intehrovane planuvannia posluh, yikh nadannia ta finansuvannia v Kanadi [Development

- of inclusive school policy. Integrated planning, provision and financing of services in Canada]. Kyiv: Palivoda A. V. 46 p.
11. Svarnyk M. (2013) Inkliuzyvna osvita v Ukraini: poperednii analiz sytuatsii / Inkliuzyvna osvita. Zbirnyk materialiv proektu [Inclusive education in Ukraine: a preliminary analysis of the situation / Inclusive education. Collection of materials of the project “Inclusive education for children with special needs in Ukraine”]. Kyiv. 14 p. URL: <http://www.ussf.kiev.ua/ieeditions/31/1/>.
 12. Kyianytsia, Z.P., & Petrochko, Zh.V. (2017) Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy [Social work with vulnerable families and children]. Vol. I. Kyiv: OBNOVA KOMPANI. 256 p.
 13. Zaveriko, N.V. (Ed.). (2013) Tekhnolohii sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Technologies of social and pedagogical activity]. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University. 287 p.